

İSHAK b. İMRÂN

(إسحاق بن عمران)

(ö. 290/903)

Ağlebîler dönemi hekimlerinden.

Bağdat asıllı olup "Semmu Sâa" lakabıyla anılmaktadır. Tıp alanında başarı gösterdiği ve Bağdat'taki ilim çevrelerinde temayüz ettiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki en eski kaynak olan İbn Cülcül'ün *Ṭabaḳātü'l-eṭṭibbâ'*'ına göre Ağlebî Hükümdarı III. Ziyâdetullah'ın ısrarlı çağrısına uyarak Kayrevan'a gitmiş ve onun hizmetine girmiştir. Ziyâdetullah, kendisini ikna edebilmek için hem yüklü bir para ve mal teklifinde bulunmuş, hem de istediği zaman memleketine dönebileceğine dair bir belge yazarak ona vermiştir. Ancak hükümdar bunların hiçbirini yerine getirmemiştir. İshak b. İmrân, nefes darlığından şikâyetçi olan sultana sıkı bir perhiz uygulamış, fakat Endülüslü genç bir yahudi hekimin kendisiyle yakınlık kurarak aksi yönde telkinlerde bulunması üzerine sultan perhizi bozmuş, bu olay onun İshak ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Sonuçta hastalığı iyice ağırlaşan sultan tekrar kendisine başvurunca İshak bu defa ağırdan almış, bu durum Ziyâdetullah'ın öfkelenmesine yol açmıştır. Tedaviden sonra iyileşen sultan aylığını kesince İshak Kayrevan'da muayenehane açarak geçimini temin etmeye çalışmıştır. Halkın ona gösterdiği ilgi rakiplerinin kıskançlığına yol açmış ve sonunda bu çevreler, sultanın İshak'a duyduğu marazî öfkesini yeniden harekete geçirmeyi başarmıştır. Sultanın emriyle hapse atılan İshak, bir süre sonra halkın tepkisiyle serbest bırakılmışsa da öfkesini yenemeyen sultan tarafından bilek damarları kestirilmiş ve kan kaybindan ölmüştür (İbn Cülcül, s. 84-86).

İbn Cülcül ile onu takip eden İbn Ebû Usaybia ve İbn Fazlullah el-Ömerî gibi müellifler, Mağrib'de tıbbın ve felsefenin yayılmasında İshak b. İmrân'ın öncü rolü olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca onun farmakoloji ve melankoli (mâlihülyâ) konusundaki uzmanlığı da vurgulanmaktadır. Öyle anlaşıyor ki İshak b. İmrân, hizmetinde bulunduğu sultanın yalnızca nefes darlığı şikâyetini değil sinir hastalığını da tedavi ediyordu (a.g.e., s. 86).

İshak b. İmrân'ın melankoli hastalığı konusundaki görüşleri üzerine inceleme yapan Selîm Ammâr, onun biyografisi

hakkında klasik kaynaklardakilerden farklı bazı bilgiler vermektedir. Buna göre İshak Sâmerra'da doğmuş, genç yaşta tıp öğrenimini bitirip Bağdat'taki Dârülhikme çevresinde seçkin bir yer edinmiş, Kayrevan'daki Dârülhikme'nin temellerini de o atmıştır (Selim Ammar, I [1981], s. 177-178).

Eserleri. 1. *Kitâb fi'l-mâlihülyâ*. Bilenen tek yazma nüshası Münih Staatsbibliothek'te kayıtlı olup (nr. 805/2, vr. 89^b-120^b) Constantinus Africanus tarafından *De Melancholia* adıyla Latince'ye çevrilmiştir (Basileae 1536). İshak b. İmrân, Batı tıp dünyasında bu tercüme sayesinde tanınmıştır (Ullmann, s. 125-126). Onun belirttiğine göre kendisinden önceki hekimler bu hastalıkla ilgili derin araştırmalar yapmamışlardır; kendisini böyle bir eser yazmaya sevkeden husus da bu sahadaki boşluk olmuştur. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde melankolinin tanımı, sebepleri ve farklı klinik tezahürleri ele alınmış, ikinci bölümde tedavi şekilleri üzerinde durulmuştur (Selim Ammar, I [1981], s. 178-183). Kitabın Constantinus Africanus tarafından yapılan tercümesiyle mukayeseli olarak ele alındığı modern bir neşrini ve Almanca tercümesini Karl Garbers gerçekleştirmiştir (*Makâla fi'l-mâlihülyâ: Vergleichende kritische arabisch-lateinische Parallelausgabe* [Abhandlung über die Melancholie]-Constantini Africani libri duo de Melancholica. Hamburg: Buske 1977). 2. *Kitâbü's-Şimâr*. Câlînûs'un (Galen) botanik üzerine yazılarından derlenmiştir. 3. *Kitâbü'l-'Unşur ve't-tamâm fi't-tıb*. Farmakoloji hakkındadır. 4. *Kitâb fi'l-faşd*. 5. *Kitâb fi'n-nabz*. 6. Yiyecekler hakkında bir risâledir (son beş eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, III, 266-267).

Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Havî* adlı eserinde İshak b. İmrân'ın yiyecek ve ilaçlar hakkındaki yazılarından çok miktarda ıktibas yer almaktadır (a.g.e., III, 267). Müellifin, İbn Ebû Usaybia'nın listesinde yer alıp (*Uyûnû'l-enbâ'*, s. 479) günümüze ulaşmayan diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Edvîyeti'l-müfrede*, *Maḳâle fi'l-istiskâ'*, *Maḳâle vecîze* (farmakolojiye dair), *Kitâbü Nüzheti'n-nefs*, *Maḳâle fi 'ileli'l-külunc ve envâ'ihî ve şerhi edvîyetihi*, *Kitâb fi'l-bevl min kelâmi İbukrât ve Câlînûs ve ḡayrihimâ*, *Kitâb (ceme'a fihî akâvile Câlînûs) fi's-şarâb*, *Mesâ'il mecmû'a bi's-şarâb*, *Ke-lâm fi beyâzi'l-mi'de ve rusûbi'l-bevl ve beyâzi'l-menîy*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cülcül, *Ṭabaḳātü'l-eṭṭibbâ'* (nşr. Fuâd Seyyid), Beyrut 1985, s. 84-86; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnû'l-enbâ'*, s. 478-479; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IX, 307-308; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 125-126; Brockelmann, *GAL*, I, 266; *Suppl.*, I, 417; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 236; Sezgin, *GAS*, III, 266-267; Zirikli, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 295; Selim Ammar, "A Review of Ishâq Ibn Umran's Book on Melancholia", *Islamic Medicine*, I, Kuwait 1981, s. 177-183.

HASAN ŞAHİN - A. KÂMİL CİHAN

İSHAK b. KÜNDACIK

(إسحاق بن كنداجيق)

Zü's-seyfeyn İshâk b. Kündacık el-Hazerî
(ö. 279/892)Abbâsîler'in önde gelen
Türk kumandanlarından.

Halife Mu'temid -Alellah 259'da (873), on dört yıldan beri Basra ve civarını hâkimiyetleri altında tutan Zencîler'e karşı Türkler'den oluşan bir ordu hazırladı ve kumandanlığına Mûsâ b. Boğa el-Kebîr'i getirdi. Mûsâ'nın emirlerinden olan İshak b. Kündacık da (Kündac) on ay kadar süren savaşlar sırasında Zencîler için Basra'ya gelecek olan erzak ve mühimmat yollarını kesmekle görevlendirildi. Bu görevi başarıyla yerine getiren İshak, Mûsâ b. Boğa'nın yerine geçen oğlu Ahmed'in Mûsâ b. Otamış'ı Diyârırebîa'ya vali olarak göndermesini kabullenmeyip kendine bağlı birliklerle Dicle kıyısındaki Beled şehrine gitti. Buradaki Ya'kûbî hristiyanlarını hâkimiyeti altına aldıktan sonra Nusaybin ve civarını da kendine bağladı (266/879). Ardından Musul'a geçti ve muhtemelen aynı yıl Musul, Diyârırebîa ve İrmîniye valiliğine getirildi. İşâ b. Şeyh, İshak b. Eyyûb ve Ebû'l-Mağrâ b. Mûsâ'nın kurduğu üçlü ittifak kuvvetlerini Nusaybin'de mağlûp eden İshak b. Kündacık onları Âmid'e kadar takip etti ve mallarına el koydu (Ramazan 267 / Nisan 881).

Halife Mu'temid -Alellah, devlet idaresini kontrolü altında tutan kardeşi Mu-vaffak-Billâh'ın gücünü kırmak için Mısır ve Suriye Valisi Ahmed b. Tolun ile anlaştı. Bunu haber alan Mu-vaffak-Billâh, İshak b. Kündacık'a mektup yazarak halifenin Mısır'a gitmesine engel olmasını istedi. Harekete geçen İshak, Sâmerâ'dan Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış olan halifeyi Kûhayl denilen yerde karşıladı ve kendisine âdeta esir muamelesi yaparak Sâmerâ'ya getirdi (5 Şâban 269 / 17 Şubat 883). Mu-vaffak-Billâh ve kâtibi Sâid b. Mahled, bu başarısından dolayı İshak'a

kiymetli hil'atler sundular ve kendisine "Zü's-seyfeyn" lakabını verdiler (Belevî, s. 294). Muvaffak-Billâh bu olaydan sonra İshak b. Kündacık'ı Mısır valiliğine tayin etti ve şurtatû'l-hâssanın başına getirdi. Ancak İshak'ın Mısır valiliği resmîyetle kaldı, Ahmed b. Tolun zamanında Mısır'a fiilen hâkim olmak için bir teşebbüste bulunmadı.

Ahmed b. Tolun ölüp yerine oğlu Humâreveyh geçince (270/884) İshak b. Kündacık resmen valisi bulunduğu yerlere fiilen hâkim olmak istedi. Diyârımudar valisi olan Sâcoğulları'ndan Muhammed b. Ebû's-Sâc da onunla birlikte hareket etmeye karar verdi. İshak ve Muhammed, Humâreveyh'in kendilerine karşı koyamayacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte bir tedbir olarak Muvaffak-Billâh'a başvurup kendilerine yardımcı olmasını istediler. Muvaffak da oğlu Ebû'l-Abbas Ahmed'i yardıma göndereceğini bildirdi. Müttefikler Dimaşk üzerine yürüdüler, Dimaşk nâibi de onlara katıldı. Kinnesrîn, Halep, Humus, Sugûr, Hama, Antakya ve Rakka valileri şehirlerini terk edip kaçınca İshak ile Muhammed kolaylıkla buraları ele geçirdiler (270/884). Teslim olmayan Şeyzer kuşatma altına alındı. Bu gelişmeler üzerine Humâreveyh, Suriye'ye bir ordu sevk edip burayı tekrar kendi hâkimiyeti altına almak istedi. Ancak Suriye'nin kuzeyi ve kuzeydoğusu İshak b. Kündacık ile Muhammed b. Ebû's-Sâc'ın kontrolündeydi. Humâreveyh olayların giderek aleyhine geliştiğini öğrenince bizzat kendisi sefere çıktı ve Remle ile Dimaşk arasındaki Tavâhîn denilen yerde Ahmed b. Muvaffak kumandasındaki müttefik kuvvetlerle savaşa girerek onları yenilgiye uğrattı (10 Şevval 271 / 31 Mart 885). Bu sırada Ahmed ile Muhammed b. Ebû's-Sâc ve İshak arasında bir anlaşmazlık çıktı. Muhammed Halep'e gitti, İshak ise Rakka'ya çekildi. Suriye'deki şehirleri tekrar zapteden Humâreveyh onlarla bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmadan sonra İshak ile Muhammed'in arası açıldı. İshak'ın el-Cezîre'deki topraklarını ele geçirmek isteyen Muhammed, Humâreveyh ile anlaşmayı tercih etti. Humâreveyh ve Muhammed, İshak aleyhine bir plan hazırladılar. Muhammed Rakka'da bulunan İshak üzerine yürüdü ve onu mağlûp etti (9 Cemâziyelevvel 273 / 12 Ekim 886). Humâreveyh, İshak'a ait el-Cezîre ve Musul'u Muhammed'e verdi. Muhammed daha sonra İshak'ı takip ederek onu sığındığı Mardin Kalesi'nde kuşattı. Ancak Sincar'da çıkan bedevî isyanı sebebiyle kuşatmaya son vermek zorunda

kaldı. Bunu fırsat bilip Musul üzerine yürüyen İshak pusuya düşürülerek bozguna uğratıldı ve tekrar Mardin Kalesi'ne sığındı.

Uğradığı yenilgilere rağmen topraklarını geri almak için mücadelesini sürdüren İshak, 14 Zilkade 273'te (12 Nisan 887) meydana gelen savaşı da kaybedince Humâreveyh ile anlaşma yoluna gitti. Bu sırada Dimaşk'ı ele geçirmek üzere yola çıkan Muhammed b. Ebû's-Sâc, Humâreveyh ile girdiği savaşı kaybetti (Muharem 275 / Mayıs-Haziran 888). Humâreveyh'in onu takip etmekle görevlendirdiği İshak, Kasrülharb denilen yerde Muhammed'e mağlûp oldu. Humâreveyh ile İshak, Muhammed'den intikam almak üzere harekete geçince Muhammed Bağdat'a kaçarak Muvaffak-Billâh'a sığınmak zorunda kaldı (Rebûllevvel 276 / Temmuz 889). Humâreveyh de İshak'ı el-Cezîre'de bırakıp Mısır'a döndü. İshak, Diyârırebîa ve Diyârımudar'a hâkim olduktan sonra kendini Humâreveyh'in rakibi ilan etti ve 279'da (892) ölümüne kadar onunla mücadeleyi sürdürdü, vefatında yerine oğlu Muhammed geçti. Buhtûrî, divanında İshak b. Kündacık'tan övgüyle söz ederek kahramanlıklarını dile getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhtûrî, *Divân* (nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafi), Kahire 1977, I, 58, 267, 340, 408, 409, 410-412; II, 974-979; IV, 2102, 2143, 2260-2261; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 504, 506, 544, 551, 553, 587, 622, 627, 628, 667, 820; X, 12; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb*, IV, 207, 211; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 234-239; Belevî, *Sîretü Ahmed b. Tolûn* (nşr. M. Kürd Ali), Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 290-291, 294-295, 301, 320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 259, 261, 327, 333, 334, 362, 394, 397, 409-414, 422-424, 427-430, 437, 451, 462; Ebûlfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti: 868-905* (haz. Fazıl Gezenferoğlu - Selçuk Alkın), İstanbul 1997, s. 115-128; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 26, 161, 162, 176; a.mlf., "Sâc Oğulları II", *TED*, sy. 9 (1978), s. 110-118; C. E. Bosworth, "Sâdjids", *El²* (İng.), VIII, 745; W. Madelung, "Banû Sâj", *Elr.*, III, 719.

NADİR ÖZKUYUMCU

İSHAK el-MEVSİLİ

(إسحاق الموصلي)

Ebû Muhammed İshâk b. İbrâhîm
b. Mâhân (Meymûn) el-Mevsilî
(ö. 235/850)

Mûsikîşinas, mugannî ve şair.

150'de (767) Rey'de doğdu. Dönemin meşhur mûsikîşinaslarından İbrâhîm el-Mevsilî'nin oğludur. İbrâhîm, şöhretinin Abbâsî sarayına ulaşması üzerine ailesiyle

birlikte Bağdat'a yerleşince İshak burada seçkin bir kültür ortamında öğrenim gördü. Süfyan b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr ve Ebû Muâviye ed-Darîr'den hadis, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan Kur'an, Asmaî ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dan edebiyat ve tarih öğrendi. İlk mûsikî bilgilerini babası ve annesinden aldı. Akıllı olan üdî Zelzel ile muganniye Âtike bint Şühde'nin yanında kendini yetiştirdi.

İshak'ın Abbâsî sarayındaki ilk hâimleri başta Halife Hârûnürreşid olmak üzere Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ve onun oğulları Fazl ve Ca'fer oldu. Daha sonra Halife Emîn, Me'mûn, Mu'tasım-Billâh, Vâsiḡ-Billâh ve Mutevekkil-Alellah devrinde bu hükümdarlardan ilgi ve itibar gördü. Babasının vefatından sonra dönemin önde gelen mûsikîşinası olarak büyük servet sahibi oldu. Hayatının son yıllarında gözlerinin görmediğine dair bazı rivayetler bulunan İshak el-Mevsilî Bağdat'ta vefat etti. Ölümü üzerine Halife Mutevekkil'in, "İshak'ın ölümüyle devletim bir şeref ve ziynetten mahrum kaldı" diyerek üzüntüsünü belirttiği nakledilir.

İshak el-Mevsilî fıkıh ve kelâm konularında kendini yetiştirdiği gibi şair, edebiyatçı ve dilci olarak da takdir toplamış, sarayda düzenlenen ilim meclislerinin vazgeçilmez bir üyesi olmuştur. Onun ilminden ve kişiliğinden çok etkilenen Me'mûn kendisini mûsikîşinas olarak tanıtmayı onu kadî tayin edeceğini söylemiş ve sadece fakihlerin kullandığı siyah Abbâsî cüppesini giymesine izin vermiştir. Cömertliğiyle de bilinen İshak ilimle uğraşanları himaye ederdi. Meşhur lugat âlimi Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî bunlardan biridir.

Mûsikide babasının yolunu takip ederek İbrâhîm b. Mehdî'nin temsilciliğini yaptığı romantik-modern ekole karşı klasik-Hicaz ekolünü savunan İshak'ın bu alandaki en büyük hizmeti, yok olmak üzere olan klasik mûsikî nazariye ve icrasını sistemleştirmesidir. Nazariyatta klasik terminolojiyle ritmik ve müzikal formları birbiri içinde meczetmiş, ancak daha sonra Fârâbî tarafından bazı eleştirilere uğramıştır. İshak el-Mevsilî'nin, hocası Zelzel'i aratmayacak derecede iyi bir üdî olduğu ve son derece hassas bir kulağa sahip bulunduğu, çoğu tiz perdelerden başlayan 200'un üzerinde eser bestelediği, erkek sanatkarların zorlayarak çıkarabildikleri en ince ses olan "kafa sesi"ni